

AZERBAIJAN MANİLERİNİN TOPLUMSAL DEĞERLERİ VE NORMLARI ÖĞRETME İŞLEVİ

Aslı BÜYÜKOKUTAN TÖRET*

Öz: Toplum hayatında sosyal refahı sağlama ve destekleme işlevleriyle yer alan, toplum üyelerinin içinden doğan ve çoğunluk tarafından kabul edilip istendiği için toplumda yaşayan/yasatılan birtakım değerler ve normlar mevcuttur. Bireyler arasındaki etkileşimin sağlıklı ve uyumlu bir şekilde gerçekleşmesi adına yol gösterici olan bu değerler ve normlar sistemi, bünyesinde birtakım kalıp davranışları, kaçınmaları ve yasakları barındırmaktadır. Birey ve topluma, “ne doğru, ne yanlış?”, “ne iyi, ne kötü?”, “ne güzel, ne çirkin?”, “ne adil?” gibi konuları öğretme ve yargulama olanağı sunan bu sistemin bozulması ya da ortadan kalkması, toplumun birlik, işleyiş ve devamının sağlanmasına engel olur. Toplum hayatındaki çoğu şeyi şekillendiren bu değerler ve normlar sistemini öğretmek söz konusu olduğunda mit, masal, efsane gibi anlatıların yanı sıra, manilerin de devreye girdiği görülmektedir. Makalede, Azerbaycan manilerinin toplumsal değerleri ve normları öğretme işlevi üzerinde, örnek metinlerden hareketle durularak, bu işlevin ağırlıklı olarak hangi unsurlar üzerinde yoğunlaştığı değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sonucunda, Azerbaycan manilerinin; vatan sevgisi, mertlik, dostluk, yiğitlik, gurur, namus, gayret, ar, vefa, sadakat, zülüm ve haksızlıktan kaçınma, hürmet etme, saygı gösterme gibi konuları ön plana çıkardığı görülmüştür. Bu tespit, Azerbaycan Türklerinin ayırt edici yanlarını göstermesi açısından da işlevseldir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, mani, toplumsal değerler, normlar, işlev.

The Function of Azerbaijan Poems for Teaching Social Values and Norms

Abstract: There are a number of values and norms in community life living in the society and created by the society with the functions for ensuring and supporting social welfare. They are adopted and desired by the majority. This system of values and norms, instructive for the interaction between individuals to take place in a healthy and compatible way, involves some pattern behaviors, avoidance and prohibitions. The disruption or disappearance of this system which offers the society and individuals the opportunity to learn and judge “what is right or wrong”, “what is good or bad”, and “what is beautiful or ugly” may prevent the sustainability of unity, functionality and continuity of a society. In teaching this system of values and norms that formalise the viewpoint of the society, short poems (manis), myths, fairy tales, and legends come into play. In the article, the function of Azerbaijan poems for teaching social values and norms is emphasized, considering some sample texts. As a result of this evaluation, it is seen that Azerbaijan poems feature the matters such as patriotism, manliness, friendship, bravery, pride, honesty, effort, modesty, fidelity, loyalty, avoiding from cruelty and injustice, esteem, respect. This finding also serves to suggest the distinctive characteristics of Azerbaijan Turks.

Keywords: Azerbaijan, Azerbaijan poem, social values, norms, function.

* Yrd. Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. Balıkesir/TÜRKİYE. E-posta: abuyukokutan@hotmail.com.

I. Giriş

Bireylerin toplumda kendilerine özel alanları bulunmakla birlikte, onlar, aynı zamanda bir sosyal grubun ve toplumun zincir halkalarından biridir. Bu zincirin belli bir düzen ve uyum içerisinde işleyebilmesi, halkaların her birinin benimsemek ve uymak zorunda oldukları değerler ve normlar sistemine bağlıdır. Bu bağlamda, değer ve norm kavramları, başta sosyoloji, antropoloji, felsefe ve psikoloji olmak üzere, sosyal bilimler alanında sıkça tartışılan konulardandır (Yazıcı 2014: 209-223). Sosyal norm kavramı üzerine yapılan tartışmalar neticesinde, varılan tanımlamaları iki kategoride ele almak mümkündür. Bunlardan ilki, “*Bir sosyal grup içinde bulunan en tipik tavır ve hareket, tutum, fikir ya da idrak ortalaması yahut modeli*”; diğeri de, “*Bir sosyal gruba mensup olan kişilerin bölüştükleri, kendisine uymalarına intizar olunan ve uymanın pozitif ve negatif müeyyidelerle sağlandığı standartlar*” şeklindedir (Dönmezer 1984: 249). Yazıda üzerinde duracağımız sosyal normlardan kastımızın, ikinci kategoriye uygun olduğu söylemeliyiz. Toplum üyelerinin belirli olaylar ve şartlar karşısında, ne şekilde hareket etmeleri gerektiğini gösteren normlar, toplum kültürünün önemli bir parçasını oluşturmaktadırlar (Nirun ve Özönder 1990: 252). Değerler ise, belirli durum ve şartlardan bağımsız olan ve arzu olunanı gösteren standartlardır. Aslında normların temelinde değer yargıları bulunmaktadır. Ancak normlar, değerlere göre daha belirli ve sosyal bakımdan daha emredicidirler (Dönmezer 1984: 254). Sosyal değerler de sosyal normlar gibi davranışların belli kalıplara göre yapılmasını isterler, bünyelerinde birtakım beklentileri, kaçınma ve yasakları barındırırlar (Arslantürk ve Amman 2008: 250). Örneğin; başkasına ait herhangi bir şeyi izinsizce almamak asli bir değerdir; hırsızlık yapmanın yasak olması ise bu değeri açıklayan bir normdur. Yaptırım güçlerine göre resmî ve resmî olmayan şeklinde ikiye ayrılan bu normlar ve değerler sistemini, toplumun sosyal, dinsel, etnik, ekonomik yapısı, geçmişi, ortak düşünceleri ve deneyimleri biçimlendirir. Güçlerini toplum dinamiklerinden ve ruhundan alan bu sistem, resmî olmasa dahi, bireye manevi baskı yaparak, bireyi kendine uymaya zorlar (Nirun ve Erdoğan 1977-1978: 115-117). Din, eğitim, aile, ekonomi, politika kurumları, birer değerler ve normlar sistemi olarak toplumun yapısını oluştururlar (Arslantürk ve Amman 2008: 250). Toplum düzenini sağlama ve sürdürme bakımından bir sosyal kontrol ve baskı araçları görevini yerine getiren bu değerler ve normlar sisteminin ihlal edilmesi ya da bozulması, toplumda aksaklıklara neden olur. Bu durumda, her toplum, kendine özgü, uygun değerler ve normlar sistemini üyelerine öğretmelidir. Bir sosyal sistemin işleyiş kurallarının öğretilmesi noktasında, mit, masal, efsane gibi anlatıların yanı sıra manilerin de rol aldığı görülmektedir. Birey ve topluma, “ne doğru, ne yanlış?”, “ne iyi, ne kötü?”, “ne güzel, ne çirkin?”, “ne adil?” gibi konuları öğretme ve yargılama olanağı tanıyan bu değerlerin (Güven 1999: 163) öğretilmesi konusunda manilerin rolü de dikkat çekicidir.

Makalede, Azerbaycan Türklerinin manilerinin toplumsal değerleri ve normları öğretme işlevi üzerinde, örnek metinlerden hareketle durularak, bu işlevin ağırlıklı olarak hangi unsurlar üzerinde yoğunlaştığı ele alınacaktır. Bu değerlendirmeler sırasında, Azerbaycan Türklerine özgü değer ve normların neler olduğu ve toplum üyelerinin söz konusu sisteme uygun ya da aykırı davrandıkları durumlarda ne gibi ödül ve cezalarla karşılaşacakları da ortaya konulacaktır. Böylece Azerbaycan

Türklerinin ayırt edici yanları görülecektir. Mani örnekleri; Bəhlul Abdulla, Qızılgül Babazadə ve Elxan Məmmədli tarafından hazırlanan *Azərbaycan Bayatıları*, Bəhlul Abdulla'nın 2001 yılında yayımlanan *Azərbaycan Şifahi Xalq Ədəbiyyatı* ve Günay Karaağaç-Halil Açıkgöz tarafından hazırlanan *Azərbaycan Bayatıları* adlı eserlerden alınmıştır. Asıl konuya geçilmeden önce, Azərbaycan manileri hakkında özellikle Azərbaycan'da yapılan bazı çalışmalardan da yararlanılarak, Azərbaycan Türklerinde mani sözcüğünün karşılığı, kullanımı ve konuları üzerinde kısaca durulacaktır.

II. Azerbaycan Türklerinde Mani

Türkçenin kullanıldığı hemen her coğrafyada, lehçe, bölge ve boy ayrılıkları nedeniyle, farklı adlarla da anılsa¹, mevcut olan “mani”, anonim halk şiirinin en yaygın nazım şeklidir. Öyle ki, anonim halk şiiri ürünlerinin ninni, türkü ve ağıt gibi büyük bir kısmı ile tekerleme ve bilmece gibi manzum örneklerinin çoğu mani nazım şekliyle ortaya konulmuştur (Aça 2008: 189).

Azerbaycan'da mani terimine karşılık olarak *bayatı*, *mani*, *meni*, *mahnı*, mahna kelimeleri kullanılmaktadır (Kaya 1999: 10). Bunun yanı sıra *bayatı* ve çeşitli yörelerdeki ağız farklılıklarıyla *mahnı* adlandırmaları arasında, kelime dışında, bir farklılık daha bulunmaktadır. Azerbaycan halk edebiyatı içerisinde *bayatılar*, hem âşık şiirinin içinde hem de klasik ve modern şiirde, icracıları belirli olan ürünler olarak görülürken (Oğuz 2001: 79), *mahnı*lar ezgi ve dansla bütünleşmiş anonim ürünler olarak kabul edilmektedir (Abdulla 2001). Bu durumda *mahnı*ların, Türkiye Türklerinin adlandırmasında mani şekilli türkülere karşılık geldiğini söylemek mümkündür (Yolcu 2011: 33).

Bayatı sözcüğünün etimolojisiyle ilgili olarak çeşitli görüşler mevcuttur. Terim olarak bayatı, bir taraftan “*köhne-boyat*” kelimesiyle ilişkilendirilirken diğer taraftan “*ulu Tanrı*” olarak anılandırılmaktadır (Abdulla vd. 2004: 4). Bunun yanı sıra bayatı, “*Azerbaycan Türk müziğinde lirik bir formun adı*” olarak da tanımlanmaktadır (Hacaloğlu 1992: 32). Öyle ki Azerbaycan halk müziğinde, “*bayatı-gacar*, *bayatı-ecem*, *bayatı-kürd*” gibi makamlar bulunmaktadır (Altaylı 1994: 105). Konuyla ilgili en fazla kabul gören görüş ise, Bayat isimli boydan gelen Oğuz Türkmenlerince söylendiği için bu terimin onlara verilmiş olmasıdır (Kırzioğlu 1961: 660)².

Azerbaycan halk edebiyatındaki bayatı ve mahnı arasındaki bu ince çizgi, Türk halk edebiyatı araştırmacılarının zihnini meşgul eden, *maniden* bir tür olarak mı yoksa

¹ “Mani”ye Türkiye'nin bazı bölgelerinde “mâna”, “me'âni”, “hoirat”, “karşı-beri” de denilirken diğer Türk toplulukları arasında “bayatı”, “mahnı”, “hoirat”, “aytıpa”, “aytıspa”, “kayım öleñ”, “ülenek”, “çinik”, “çinig”, “çink”, “şım”, “mane”, “koşuk”, “aşule”, “tört sap” gibi adlar verilmektedir (Gözaydın 1989: 3; Akalın ve Şimşek 2003: 256).

² Oğuz Han'ın torunu, Günhan'ın ikinci oğlu Bayat, Azerbaycanlıların soy kökünde ve gelişiminde önemli rol üstlenmiştir. Bayat sözü, Oğuz boylarına ait bir kavmin adı mı yoksa başka kavramları da karşılıyor mu? sorusu çok tartışılmaktadır. Salman Mümtaz bu sözü şöyle açıklamaktadır: *bay-bey*, zengin; *at* ise ün, isim demektir (Efendiyev 2012: 229). Azerbaycan folklorcuları arasında, *bayatı*ların kökeniyle ilgili farklı düşünceler hakkında bk. (Muhtaroglu 2003: 137).

şekil olarak mı söz edilmesi gerektiği sorunu³ akla getirmektedir. Paşa Efendiyev, *mahnının* dikkat çekici özelliklerinden biri olarak musikiye bağlılığını kaydederken (Efendiyev 1981: 153-154), Eziz Mirahmedov, *mahnının* musiki ve raksla olan ayrılmaz bağı nedeniyle, halkın *mahnı* anlayışında *merasim* ve *gayrı-merasim mahnıları* olmak üzere iki türe rastlandığını açıklamaktadır (Yolcu 2011: 36).

Yedi heceli dört dizeden kurulu, en yaygın biçimiyle “*aaxa*” şeklinde, az da olsa “*abab*”, “*xaxa*” ve mesnevi gibi “*aabb*” şeklinde kafiyeli *bayatı* (Kobotarian 2013: 230) ile *mani* dış özellikleri, yani şekil açısından benzerlik arz etmektedir. Genellikle ilk iki dize, asıl söylenmek istenen son iki dizeye hazırlık yapılmasını sağlayan doldurma dizelerdir (Gözaydın 1989: 3). Ancak bazı araştırmacılar, bu giriş dizelerini boş ve anlamsız olarak kabul etmemekte, dört dizelik bütünün ayrılmaz parçaları olarak değerlendirmektedirler (Karabaş 1999: 189). Bu yapının dışında kalan, dizeleri 5, 6, 8, 9... heceden oluşan bazı bayatı ve manilere de rastlanmaktadır (Karaağaç ve Açıkgöz 1998: VII). Bunun yanı sıra bayatılar genellikle “*ezizim, men aşığı, ay balam, ay nenem gurban, elemi*” gibi sözlerle başlamaktadır. Kimi zaman bayatının sonuna da getirilebilen bu sözler, her ne kadar asıl konuyla bağlantılı olmasa da, musikiyi tamamlama işlevine sahiptir (Kaya 1999: 106).

Konularına ya da “söylenmesine vesile olan yerlere ve şartlara göre” sınıflandırılan *mani* (Boratav 1988: 176-178; Kaya 1999: 31-32) ile bayatı, ele aldıkları konular açısından da benzemektedirler. Lirik şiirler olan *bayatılar*, insan hayatının her anını konu edinebilmektedir (Oğuz 2001: 79). Efendiyev, *manhıların* halkın kalbi, maneviyatı, dâhili âlemi, fikri, hissi, sevinç ve kederi olduğunu ifade etmekte; halkın yaşam tarzının, toyunun, yasının izlerinin *mahnılara* yansıdığını belirtmektedir (Efendiyev 1981: 154). Ramiz Ağayev, eski *emek ve merasim şarkılarının*, değişen sosyal şartlar doğrultusunda, iş sürecinden çıkıp dinlenme zamanlarında icra edilmeye başlandığını açıklamaktadır (Ağayev 2000: 56). Vilayet Muhtaroglu ise *mahnıları*, sevgi ve kahramanlık konularına göre sınıflandırmaktadır (Muhtaroglu 2003: 137).

Azerbaycan sahası araştırmacılarının aktardıklarından hareketle, Azerbaycan’da bugün de bayatı söyleme geleneğinden söz etmek mümkündür. Azerbaycan sözlü edebiyatında lirik şiirin en geniş yayılmış türlerinden biri olan bayatların, bugün de dilden dile dolaştığı, yayıldığı, halkın manevi dünyasını zenginleştirdiği ifade edilmektedir. Merasimlerde, toy-düğünlerinde âşıkların halk bayatlarına müracaat ettikleri, bayatı çağırıp, bayatı okudukları belirtilmektedir. Gamlı, kederli anlarda da bayatların çağrıldığından ve dinleyenlere teselli verdiğiinden söz edilmektedir (Abdulla vd. 2004: 10). Bu bakımdan Azerbaycan manileri, Azerbaycan halkının asırlar boyu muayyen inkişaf merhalelerini günümüze taşıması (Efendiyev 1981: 154) bir diğer ifadeyle, Azerbaycan halkının ayırt edici yanlarını göstermesi açısından önemli miraslardır. Bu miras, Azerbaycan toplum hayatında değerler ve normlar sistemini öğretmek söz konusu olduğunda ön plana çıkmaktadır. Azerbaycan manilerinin söz konusu işleviyle ilgili açıklamaları, kanaatimizce, metinler üzerinden sürdürmekte fayda vardır.

³ Anonim halk şiiri ürünlerinden *mani* konusundaki tür ve şekil tartışmaları hakkında bk. (Onay 1996; Köprülü 2004; Boratav 1982; İlaydın 1964; Dizdaroğlu 1969; Kaya 1999; Emeksiz 2007; Dilçin 2005; Oğuz 2001).

III. Toplumsal Değerler ve Normlar Sistemi Bağlamında Azerbaycan Manileri

Bronislaw Malinowski'nin, işlevselciliğin genel aksiyomlarını sıralarken ifade ettiği üzere, “*Kültür bir nesnelere, eylemler ve zihniyetler sistemidir, bu sistem içerisinde her parça bir amaca hizmet eden bir araç olarak bulunur*” (Malinowski 1992: 21). Bu bağlamda, Azerbaycan manileri, toplum hayatının işleyiş kurallarını öğretmek işleviyle, kültürün önemli bir halkasını oluşturmaktadır. Söz konusu kurallar; toplumun sosyal, kültürel, dinsel ve ekonomik yapısı ile teknoloji ve iletişim alanındaki gelişmelere paralel olarak değişmekte, güncellenmektedir. Giriş kısmında bahsedildiği gibi, toplumun temel dinamiklerinden olan bu değerler ve normlar sistemi, bireye resmî ve gayri resmî kurumlar aracılığıyla kazandırılmaktadır.

Azerbaycan manilerine bu açıdan bakıldığında, bireylerin birbirleriyle ve içinde yer aldıkları toplum yapısıyla işbirliği ve uyum içerisinde hareket edebilmesi için dikkat çekilen temel değerlerin başında, vatan sevgisi, mertlik, dostluk, yiğitlik, gurur, namus, gayret, ar, vefa, merhamet, sadakat, zulüm ve haksızlıktan kaçınma, hürmet etme, saygı gösterme gelmektedir. Öne çıkarılan bu temel değerlere riayet edilmesi, birey ve toplum hayatının güven ve huzur içinde devamını sağlarken aksi durumlar karmaşaya neden olmaktadır. *Vatana* ihanetin, adaletsizliğin, namussuzluğun, arsızlığın, zulmün, haksızlığın hüküm sürdüğü bir toplum, birlik olma özelliğini kaybedecek, dağılma ve yıkılma sürecine girecektir. Bu nedenle, söz konusu değerlerin yeni nesle öğretilmesi ve bizzat yaşatılarak örnek olunması gerekmektedir. Hemen her ortamda ve genellikle ezgili olarak söylenen manilerin desteği, bu noktada önemlidir.

Vatanı terk etmek zorunda kalmak ve vatansızlığın ne demek olduğunu en iyi bilenlerden olan Azerbaycan Türklerinin manilerinde öne çıkan değerlerin başında vatan sevgisi, hasreti ve ona bağlılık gelmektedir. Şu maniler, Azerbaycan Türklerinin vatan hasretini açık bir şekilde ortaya koymaktadırlar:

“Yol vermə yada Təbriz,
El gedə bada Təbriz,
Sənin həsrəndəyəm,
Can sənə fəda Təbriz”
(Abdulla 2001: 107).

“Mən aşiqəm Qarabağ,
Şəki, Şirvan, Qarabağ.
Tehran cənnətə dönsə,
Yaddan çıxmaz Qarabağ”
(Abdulla vd. 2004: 15).

Ana vatandan ayrı kalmanın kişiyi erken yaşta yıpratacağı, gerektiğinde vatan için savaşmak, canını vermek gerektiği de Azerbaycan manilerinde vurgulanmaktadır:

“Belədimi qürbət el,
İgid oğul, qürbət el,
Adamı tez qocaldır,
Qərib ölke, qürbət el”
(Abdulla 2001: 108).

“Durna sanınnan keçər,
Ötər, sanınnan keçər,
İgid vətən yolunda,
Ölər, canınnan keçər”
(Abdulla 2001: 111).

Bunun yanı sıra vatanın her türlü zenginliğin, güzelliğin üstünde olduğuna da manilerde dikkat çekilmektedir:

“Payız qışdan əzəldi,
Yarpaq təkən xəzəldi,

“Əzizim kətan yaxşı,
Geyməyə kətan yaxşı.

Vətən viran da olsa,
O, cənnətdən gözəldi”
(Abdulla 2001: 107).

Qürbət yer cənnət olsa,
Yənə də vətən yaxşı”
(Abdulla vd. 2004: 17).

Azərbaycan manilərində vatan sevgisi ilə anne sevgisi eş değer tutulmakta; annenin, şefkatli olma ve koruyup kollama vasıfları kimi zaman vatana atfedilmektedir:

“Burda yolum oldu tən,
Varmı bu yoldan ötən?
Bu dünyada şirin şey,
Bir anadır, bir vətən”
(Abdulla 2001: 110).

“Əzizim səni, Təbriz,
El sevər səni, Təbriz,
Al qoynuna əzizlə,
Ana tək məni, Təbriz”
(Abdulla vd. 2004: 16).

Azərbaycan manilərində, toplumun temelini oluşturan *ailə* kavramına önem verilmekte, özellikle evin direği olarak kabul edilen anne sevgisi ve annenin çocuklarına olan bağlılığı, düşkünlüğü vurgulanmaktadır:

“Elinde var barama,
El vurmayın yarama,
Anam dutsun çırağı,
Bacım bağsın yarama”
(Karaağaç ve Açıkgöz 1998: 25).

“Ay doğub batarmola,
Ülkere çatarmola?
Ana baladan ayrı,
Dincelip yatarmola?”
(Karaağaç ve Açıkgöz 1998: 22).

Bunun yanı sıra manilerde, anneden ayrı kalan çocuğun sağlığının, neşesinin, huzurunun bozulacağı, hatta yaşayamayacağı dile getirilerek, annenin, çocuk ve aile için önemi belirtilmektedir:

“Əzizim otağında,
Bülbüləm budağında,
Bala anadan ayrı,
Can verir otağında”
(Abdulla 2001: 128).

“Araz daşanda mələr,
Kür qovuşanda mələr,
Bala öz anasından,
Ayrı düşəndə mələr”
(Abdulla 2001: 132).

Bir milletin geleceği ve en büyük mirası olan çocuklara vatan sevgisinin yanı sıra, *anne-baba sevgisini* de aşlamaya çalışan maniler, kardeşin bireylerin hayatındaki anlam ve yerini öğretmeye çalışmaktadır:

“Göz yaşım daşa düşər,
Axdıqca daşa düşər.
Bacının ağır gündə
Yükü qardaşa düşər”
(Abdulla vd. 2004: 31).

“Dağ düşəndə damım var,
Bağımda badamım var.
Gəl qapıdan gir, qardaş,
Desinlər adamım var”
(Abdulla vd. 2004: 31).

Toplum hayatının düzen ve uyum içerisinde devam etmesi için bireylerin önemsemesi gereken değerler arasında *mertlik ve yiğitlik* de vardır. Mert ve yiğit olma; yalan söylememe, kötülükten uzak durma, dostça davranma, ahlaklı ve doğru olmanın temel şartıdır. Bu özelliklere sahip olmak bireyi; yalan söylememeye, dayanıklı ve gayretli olmaya, yardımlaşma ve dayanışmaya teşvik eder:

“Bu sazı alan gəlməz,
Oxuyup-çalan gəlməz,
İgidi öldürsələr,
Dilinə yalan gəlməz”
(Abdulla 2001: 113).

“İyid gerek atlına,
Atın mine atlına.
Merd odur ki, döyüşdə
Her yaraya gatlana”
(Karaağaç ve Açıkgöz 1998: 28).

Mertle dost olmayı, yaşlanmamak ve ölümsüz olmak olarak değerlendiren maniler, bireyleri, mert ve yiğit kişilerle zaman geçirmeye, onların yanında olmaya teşvik etmektedir:

“Əzizim nə qarıya,
Xalların nə qarıya?
Mərd igidin həmdəmi,
Nə ölə, nə qarıya”
(Abdulla vd. 2004: 24).

Mert ve yiğit olmama, merhametsizliğin yanı sıra, yalan söylemeye ve söz taşıyarak insanların arasının açılmasına da yol açar. Böylece gerek bireyler arasında gerekse toplumda karmaşaya ve güvensizliğe neden olur. Bu nedenle, Azərbaycan manilerinde, *yalana* ve *söz taşımaya* karşı katı bir tutum sergilenmektedir:

“Oğlum! Çekin yalandan,
Yalan-yaman, ilandan;
İlan vuran sağalar,
Sağalmazsan yalandan”
(Karaağaç ve Açıkgöz 1998: 287).

“Lele öldü, béz geti,
Arşın apar, téz geti.
Ne gonşudan söz apar,
Ne gonşudan söz geti”
(Karaağaç ve Açıkgöz 1998: 209).

Mertliğin, dürüstlüğün, namusun, ar-hayânın, insan sevgisinin olmadığı yerde açgözlülüğün, zulüm ve adaletsizliğin olacağı manilerde ifade edilmektedir:

“Dünyanın gərdişindən,
Təng oldum hər işindən,
Mərdin başı qal çəkir
Namərdin şər işindən”
(Abdulla vd. 2004: 28).

“Mən aşiq namerd eli,
Hêç tutma namerd eli,
Merd eli evlər tiker,
Ev yıkar namerd eli”
(Karaağaç ve Açıkgöz 1998: 185).

Zulmün ve adaletsizliğin olduğu yerde ise devlete, bahta ve kuta yer olmayacağı, merdin namerde baş eğmek zorunda kalacağı, ağlayanların çoğalacağı, bir diğer ifadeyle toplum hayatının ritminin bozulacağı belirtilmektedir:

“Əzizinəm baş əyər,
Yolu bu dağ, daş əyər.
Zaman necə zamandı,
Mərd namərdə baş əyər”
(Abdulla vd. 2004: 75).

“Əziziyəm gülə naz,
Bülbül eylər gülə naz,
Dövrən elə dövrəndi,
Ağlayan çox, gülən az”
(Abdulla 2001: 118).

Bunun yanı sıra Azərbaycan manilerinde ne zulmün ne malın ne devletin sonsuza kadar sürmeyeceği, Allah'ın daima mazlumun, doğrunun ve iyi niyetlilerin yanında olacağı vurgulanmaktadır:

“Əzizim ayransıza,
Ayrıan ver ayransıza.
Zülm evi abad olmaz,
Qalmaz bu dövrən sizə”
(Abdulla vd. 2004: 34).

“Gezdim dağı, dağlığı,
Yoğdur onun bağılığı.
Mal, dövlət géder, galmaz,
Galar bir can sağlığı”
(Karaağaç ve Açıkgöz 1998: 128).

İyi niyetli olmanın ve çevredeki insanlara karşı *iyilik duygusu beslemenin*, bireyleri insafli ve merhametli olmaya yönelteceği, bu durumunun dinen de tasvip edildiği manilerde dile getirilmektedir:

“İstekanın sarısı,
İçdim galdı yarısı,
Ay gız, insafdan çıhma,
İnsan dinin yarısı”
(Karaağaç ve Açıkgöz 1998: 156).

“Yoğ âşiq kimsesize,
Rehm éyle kimsesize.
Ne göyde melek benzer,
Ne yérde kimse size”
(Karaağaç ve Açıkgöz 1998: 84).

Azərbaycan manilerinde, *çalışmanın* ve *işlemenin*, bireyi zinde ve dinç tutacağına, aynı zamanda topluma mutluluk ve huzur getireceğine değinilmektedir:

“Dağ üste buz ağ olmaz,
Şoran'da duz ağ olmaz.

İşlemeyen adamın,
Dişi başı sağ olmaz”
(Karaağaç ve Açıkgöz 1998: 514).

Tembelliğin, bireyi ve toplumu uyuşturacağına, ekonomik işleyişi bozacağına vurgu yapılarak, zahmetsiz hiçbir güzelliğin elde edilemeyeceğine işaret edilmektedir:

“Tenbelden kömek olmaz,
Kimseye gerek olmaz.
İşinde çalışılan,
Zahmetsiz yémek olmaz”
(Karaağaç ve Açıkgöz 1998: 515).

“Dağ üste buz ağ olmaz,
Şoran’da duz ağ olmaz.
İşlemeyen adamın,
Dişi başı sağ olmaz”
(Karaağaç ve Açıkgöz 1998: 514).

Azerbaycan manilerinde, iyi ahlak sahibi olabilmek için öncelikle **tokgözlü** ve **ar-hayâ sahibi olmak** gerektiği ifade edilmektedir. Açıkgözlü ve arsız olan birey; gerek ailesi gerek soyu gerekse içinde yer aldığı toplum adına bir utanç kaynağıdır. Benzer şekilde, açgözlü ve arsız bireylerin hüküm sürdüğü bir toplum, ahlaksız bir toplumdur. Ahlakın olmadığı yerde ise her türlü maraz meydana gelir:

“Bala ömrün çoğ olsun,
Könlün, gözün toğ olsun.
Sene layla çağırım,
Düşmenlerin yoğ olsun”
(Karaağaç ve Açıkgöz 1998: 346).

Birlik, beraberlik ve dayanışma, bireyle toplumun ayakta kalabilmesi için temel bir gereksinimidir. Bu noktada kan bağına ve evliliğe bağlı bir birlikteliğin yanı sıra kurulan dostluklar da oldukça önemlidir. Temeli sağlam atılan dostluklar, kimi zaman sanal akrabalıklara kadar uzanabilmektedir. Azerbaycan manilerinde, böylesi dostlukların değerini bilmek gerektiği dile getirilmektedir:

“Donu tik, üz ilməni,
Şanə tək düz ilməni,
Vəfali dost yad olmaz,
Görməse yüz il mənı”
(Abdulla 2001: 113).

“Əzizim gülən olsa,
Göz yaşın silən olsa,
Dost, aşnalıq yaxşısı,
Qədrini bilən olsa”
(Abdulla vd. 2004: 24).

Bunun yanı sıra manilerde, dost görünen kişilere hemen güvenmemek, önce araştırmak gerektiği, aksi takdirde dost görünümlü kişilerden gelebilecek tehlikeye dikkat çekilmektedir:

“Əzizim qəlbi nara,
Tutuşdu qəlbi nara.
Üzdə dost deyənlərin
Get öyrən, qəlbin ara”
(Abdulla vd. 2004: 24).

“Əzizinəm dost aşı,
Dost xörəyi, dost aşı,
Düşmənin gülləsindən
Yaman olar dost daşı”
(Abdulla 2001: 114).

Mertliğin, yiğitliğin ve dostluğun bir diğer göstergesi de **cömertlik**dir. Azerbaycan manilerinde; **kibir**, **açıkgözlülük** ve **cimrilik** birey ve toplum hayatı için büyük bir tehlike unsuru olarak yansıtılmaktadır. Bu noktada cömertlik ve cömert kişiler övülerek, birliktelik ve dayanışma ruhu canlı tutulmaya çalışılmaktadır:

“Əzzinəm kasad olmaz,
Mərd əli kasad olmaz,
Yüz namərdin çörəyin
Doğrasan, kasa dolmaz”
(Abdulla 2001: 113).

“Meclisde var badələr,
Sağı alar, sadalar.
Eli açıq, gözü toğ,
Süfə açar, ad salar”
(Karaağaç ve Açıkgöz 1998: 356).

Toplumsal değerler ve normlar arasında *sabrın* da önemli bir yeri vardır. Sabırlı olan bireyler, mutlaka elde etmek istediklerine ulaşırlar. Başta, vatanlarından uzaklaşarak yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalan Azerbaycan Türklerinin manilerinde (Demirdağ, 2015: 167-179) sabır kavramına geniş yer verilmektedir. Öyle ki bireylere daime sabırlı olmaları, bu yönde mücadeleyi elden bırakmamaları, yarınlarına dair umudu kesmemeleri telkin edilmektedir.

“Tüfeng atma, ses çığar,
Ovu daşdan gez, çığar.
Yaman güne sebr eden,
Yağşı güne téz çığar”
(Karaağaç ve Açıkgöz 1998: 356).

“Yüz(ün) Allah’a tutarsan,
Öz canına bağarsan.
Bir azca sebir éyle,
O zulmüden çığarsan”
(Karaağaç ve Açıkgöz 1998: 299).

IV. Sonuç

Toplumsal değerlerin ve normların, bir diğer ifadeyle, toplumdaki mevcut düzenin işleyiş kurallarının öğretilmesi noktasında önemli rol üstlenen ve bireye ne şekilde davranması, nelerden kaçınması, neleri dikkate alması, nelere hassasiyet göstermesi gerektiğini öğreten, örnek ve ideal davranış modelleri sunan manilerin söz konusu işlevi, Azerbaycan manilerinde de ön plana çıkmaktadır. Gelenekteki sürekliliği göz önüne alındığında, Azerbaycan manileri, geçmişte olduğu gibi bugün de, değerler ve normlar sisteminin öğretilmesi sürecinde önemli bir işlevi üstlenmektedir. Seçilen örneklerden de anlaşılacağı üzere, maniler, Azerbaycan Türklerinin tarihi, dünya görüşü, geleneksel toplum yapısı hakkında da birtakım bilgiler vermektedir.

Azerbaycan manileri bireye ve topluma yönelik hemen her temada olabilmektedir. Bunun yanı sıra bireyi ve toplumu derinden etkileyen birtakım olayların ardından varılan sonuçlar, diğer temalara göre daha ön plandandır. Bu açıdan bakıldığında, Azerbaycan manilerinin üzerinde en çok durduğu temaların başında, vatan sevgisi, vatana duyulan özlem, vatan hasreti gelmektedir. Yıllarca öz vatanlarından ayrı kalmaya mecbur tutulan Azerbaycanlıların vatan özleminin, manilerde geniş yer bulması anlaşılır bir süreçtir. Yakın zamanda gerçekleşen Karabağ Savaşı’nın ardından da (Şubat 1988-Mayıs 1994) yaşadıkları topraklardan göç etmek durumunda kalan Azerbaycanlılar arasında benzer temalı maniler dile getirilmiştir.

Azerbaycan manilerinde ağırlıklı olarak üzerinde durulan diğer temalar arasında; aile sevgisi, mertlik, yiğitlik, dürüstlük, adalet, zulümden kaçınma, çalışkanlık, ahlak, birlik, beraberlik, dayanışma, tokgözlülük, ar-hayâ, cömertlik ve sabır gelmektedir. Söz konusu temalar, bireylere benzer olaylar ve şartlar karşısında ne şekilde tavır almalarına dair örnek-ideal davranış şekilleri sunan diğer mani temalarında öne çıkarılmak istenen değerleri destekler niteliktedir.

Kaynakça

- ABDULLA, Bəhlul, Qızılgül BABAZADƏ ve Elxan MƏMMƏDLİ, (2004), *Azərbaycan Bayatıları*, Bakı: XXI- Yeni Nəşrlər Evi.
- ABDULLA, Bəhlul, (2001), *Azərbaycan Şifahi Xalq Ədəbiyyatı (Antologiya) Birinci Kitab*, Bakı: XXI- Yeni Nəşrlər Evi.
- AÇA, Mehmet, (2008), “Halk Şiirinde Tür ve Şekil”, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, 6. Baskı, Ankara: Grafiker Yayıncılık, 185-234.
- AĞAYEV, Ramiz, (2000), “Halk Yaratıcılığının Kaynakları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14: 55-58.

- AKALIN, L. Sami ve Esmâ ŞİMŞEK, (2003), “Maniler”, *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, 3. Cilt, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 251-297.
- ALTAYLI, Seyfettin, (1994), *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- ARSLANTÜRK, Zeki ve M., Tayfun AMMAN, (2008), *Sosyoloji Kavramlar-Kurumlar Süreçler-Teoriler*, İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- BORATAV, Pertev Naili, (1982), *Folklor ve Edebiyat I*, İstanbul: Adam Yayınları.
- BORATAV, Pertev Naili, (1988), *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- DEMİRDAĞ, Elza Alışova, (2015), “Azerbaycan Manilerinde Bayatılarında Vatan Sevgisi, Vatan Hasreti”, *Azerbaycansinâslık: Geçmiş, Bugünü ve Geleceği (Dil, Folklor, Edebiyat, Sanat, Tarih) Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 21-23 Ekim 2015/ Kars, 167-179.
- DİLÇİN, Cem, (2005), *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DİZDAROĞLU, Hikmet, (1969), *Halk Şiirinde Türler*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- DÖNMEZER, Sulhi, (1984), *Sosyoloji*, Ankara: Savaş Yayınları.
- EFENDİYEV, Paşa, (1981), *Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı*, Bakı: Maarif Neşriyatı.
- EMEKSİZ, Abdulkadir, (2007), *İstanbul Manileri*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Basın Yayın Müdürlüğü.
- GÜVEN, Sami, (1999), *Toplumbilim*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- GÖZAYDIN, Nevzat, (1989), “Anonim Halk Şiiri Üzerine”, *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı III (Halk Şiiri)*, Ocak – Haziran 1989, 445-450: 1-104.
- HACALOĞLU, Recep Albayrak, (1992), *Azeri Türkçesi Dil Kılavuzu (Güney Azeri Sahası Derleme Sözlüğü)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İLAYDIN, Hikmet, (1964), *Türk Edebiyatında Nazım*, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitapevleri.
- KARAAĞAÇ, Günay ve Halil AÇIKGÖZ, (1998), *Azerbaycan Bayatları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARABAŞ, Seyfi, (1999), *Bütüncül Türk Budun Bilimine Doğru*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- KAYA, Doğan, (1999), *Anonim Halk Şiiri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin, (1961), “Halk Edebiyatı Deyimlerimiz”, *Türk Dili Dergisi*, XI. Cilt, 121: 659-661.
- KOBOTARIAN, Nabi, (2013), *Tebriiz Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*, Adana: Karahan Kitabevi.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, (2004), *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- MALINOWSKI, Bronislaw, (1992), *Bilimsel Bir Kültür Teorisi*, (Çeviren: Saadet Özkal), İstanbul: Kocabalı Yayınevi.
- MUHTAROĞLU, Vilayet, (2003), “Azerbaycan Türk Edebiyatına Genel Bir Bakış”, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi -Azerbaycan Türk Edebiyatı-*, I. Cilt, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 133-179.
- NİRUN, Nihat ve Zeki ERDOĞMUŞ, (1977-1978), *Sosyoloji I*, Ankara: Yaygın Yükseköğretim Kurumu Yayınları.
- NİRUN, Nihat ve M. Cihat ÖZÖNDER, (1990), “Türk Sosyo-Kültür Yapısı İçinde Âdetler, Örfler, Görenekler, Gelenekler”, *Millî Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- ONAY, Ahmet Talay, (1996), *Türk Halk Şiirinin Şekil ve Nev’i*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- OĞUZ, M. Öcal, (2001), *Halk Şiirinde Tür, Şekil ve Makam*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- YAZICI, Mehmet, (2014), “Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24. Cilt, 1: 209-223.
- YOLCU, Mehmet Ali, (2011), *Balıkesir Yöresi Manileri*, Balıkesir: Balıkesir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları.